

ΙΩΑΝΝΗ Ε. ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΥ

ΑΡΧΑΪΚΟ ΚΕΦΑΛΙ ΚΟΥΡΟΥ ΑΠΟ ΤΟ ΔΕΣΠΟΤΙΚΟ*
(Πίν. 7 - 10)

Στην πλούσια ιδιωτική συλλογή έργων 'Αρχαίας 'Ελληνικῆς Τέχνης τοῦ Νικολάου Π. Γουλανδρῆ συγκαταλέγεται καὶ ἓνα μικρὸ κεφάλι κούρου ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο¹, ποῦ βρέθηκε τυχαῖα στὸ Δεσποτικὸ τῶν Κυκλάδων². Αὐτὸ τὸ μικρὸ νησί τοῦ Αἰγαίου βρίσκεται στὰ νοτιοδυτικὰ τῆς 'Αντιπάρου καὶ ταυτίζεται πιθανότατα μὲ τὴν ἀρχαία Πρεπέσινθο³.

'Απὸ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα, τότε ποῦ ἄρχισε ἡ μελέτη τοῦ Κυκλαδικοῦ Πολιτισμοῦ, τὸ Δεσποτικὸ ἔγινε γνωστὸ στὴ βιβλιογραφία τῆς προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας μὲ τὶς ἀνακαλύψεις τοῦ πρωτοπόρου ἐρευνητῆ Χρήστου Τσουντα⁴, ὁ ὁποῖος μάλιστα ὑποστήριξε ὅτι καὶ σ' αὐτὸ τὸ νησί, κατὰ τὴν

*Εὐκρινεῖς καὶ θερμὲς εὐχαριστίες ἐκφράζω καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ στὴ δασκάλα μου κ. Αἴλα Μαραγκοῦ γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς δημοσίευσης τοῦ ἀρχαικοῦ κεφαλιοῦ, γιὰ τὶς πολύτιμες ὑποδείξεις, καὶ κυρίως γιὰ τὸ ἀμέριστο ἐνδιαφέρον της, καθὼς καὶ στὴν κ. Ντόλλη Ν. Γουλανδρῆ γιὰ τὴν ἄδεια δημοσίευσης τοῦ κεφαλιοῦ καὶ τὶς διευκολύνσεις ποῦ μοῦ παρεῖχε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐργασίας μου. 'Επίσης εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν καλλιτέχνη φωτογράφο κ. Μ. Σκιαδαρέση γιὰ τὶς φωτογραφίες.

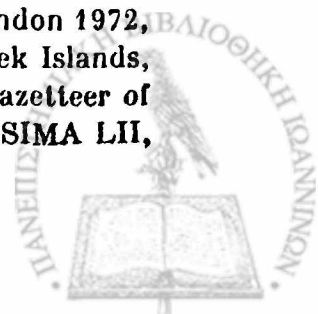
*Στὸ κείμενο χρησιμοποιοῦνται οἱ συντομογραφίες τοῦ DAI (βλ. Archäologischer Anzeiger 1982, σ. 809 κέξ.).

1. 'Αριθμὸς εὐρετηρίου Συλλογῆς 725. 'Απὸ τὶς 20-1-86 βρίσκεται στὸ Μουσεῖο Κυκλαδικῆς καὶ 'Αρχαίας 'Ελληνικῆς Τέχνης, στὴν 'Αθήνα.

2. Γεωγραφικὴ περιγραφή τοῦ Δεσποτικοῦ βλ. στοῦ Α. Philippson, Die griechischen Landschaften, IV: Das aegaeische Meer und seine Inseln, Frankfurt a. M. 1959, σ. 118.

3. Στράβων Χ 5,3 (= C485):... *Κίμιλον καὶ Πρεπέσινθον καὶ 'Ωλίαιρον ... Τὰς μὲν οὖν ἄλλας τῶν δώδεκα νομίζω, τὴν δὲ Πρεπέσινθον καὶ 'Ωλίαιρον καὶ Γύαρον ἦττον*. Πλίνιος, Nat. Hist. IV, 66: *Prepesinthus*. RE, Suppl. X, σ. 666 (βιβλιογραφία). Γιὰ τὴ σύγχρονη ὀνομασία τοῦ νησιοῦ, βλ. C. Bursian, Geographie von Griechenland, II, Leipzig 1868-1872, σ. 482.

4. Χ. Τσουντας, «Κυκλαδικά», Αἴφην 1898, σ. 136-211. 'Ο Τσουντας ἀνέσκαψε, τὸ 1897, δύο πρωτοκυκλαδικὰ νεκροταφεῖα στὶς τοποθεσίες *Λειβάδι καὶ Ζουμπάρια*, καὶ ἐπισήμανε λείψανα «προϊστορικῶν οἰκίσεων» στὴ θέση *Χειρόμυλος*. Γιὰ τὶς μέχρι σήμερα γνωστὲς ἀρχαῖες θέσεις τοῦ Δεσποτικοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ βασικὴ μελέτη τοῦ Τσουντα, βλ. καὶ: C. Zervos, L' art des Cyclades, Paris 1957, σ. 1, 24. C. Renfrew, The Emergence of Civilisation. The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium B.C., London 1972, σ. 517. D. Leekley and R. Noyes, Archaeological Excavations in the Greek Islands, New Jersey 1975, σ. 41. R. H. Simpson and O. T. P. K. Dickinson, A Gazetteer of Aegean Civilisation in the Bronze Age, I: The Mainland and the Islands, SIMA LII, Göteborg 1979, σ. 324-325.

τρίτη χιλιετία, « ὁ λαὸς κατῴκει διεσπαρμένος εἰς μικροὺς συνοικισμοὺς κειμένους μάλλον ἢ ἦττον μακρὰν ἀλλήλων»¹.

Νεότερες ἀνασκαφικὲς ἐρευνες ποὺ πραγματοποιήσῃ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία, τὸ 1959, ἐπιβεβαίωσαν τὴν ἔκτασιν τῶν πρωτοκυκλαδικῶν ἐγκαταστάσεων καὶ ἐπιπλέον ἔφεραν στὸ φῶς ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, καθὼς καὶ ἓνα ἀπότμημα μαρμάρινου κούρου².

Οἱ ὑπάρχουσες ἀρχαιολογικὲς ἐνδείξεις γιὰ τὴν κατοίκηση τοῦ Δεσποτικοῦ στὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ εἶναι πρὸς τὸ παρὸν ἐλάχιστες· ὅσο γιὰ τὴν «καλλιτεχνικὴ» δραστηριότητα στὸ νησάκι δὲν διαθέτουμε κανένα στοιχεῖο. Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους τὸ γλυπτὸ ποὺ παρουσιάζεται ἐδῶ ἀποκτᾶ ξεχωριστὴ σημασία, ὄχι βέβαια γιὰ τὴν ποιότητά του, ἀλλὰ, κυρίως, γιὰ τὴ συμβολή του στὴ γνώση τῆς ἱστορίας τοῦ Δεσποτικοῦ κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴ περίοδο, στὴν ὁποία ἀνήκει.

Τὸ κεφάλι σώζεται ὡς τὴ ρίζα τοῦ λαιμοῦ, περίπου³. Τὸ μέγεθός του εἶναι πολὺ μικρότερο ἀπὸ τὸ φυσικόν. Ἔχει συνολικὸ ὕψος 0,09 μ. καὶ ὕψος προσώπου μόλις 0,038 μ. Ἡ ἐπιφάνειά του παρουσιάζει ἀρκετὲς φθορὲς τόσο στὸ πρόσωπο καθὼς καὶ στὴν κόμη. Μεγαλύτερες ἀποκρούσεις παρατηροῦνται στὴ μάζα τῶν μαλλιῶν πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο, στὴ μύτη καὶ στὸ ἀριστερὸ αὐτί.

Ὁ ὄγκος τοῦ κεφαλιοῦ ἔχει σχετικὰ μεγάλο βάθος καὶ ὀρίζεται ἀπὸ πλατιά ἐπίπεδα, ποὺ τοῦ προσδίδουν τὸν χαρακτήρα κυβικῆς κατασκευῆς.

Στὴν κόμη ποὺ πέφτει πίσω στὸν αὐχένα σὰν μιὰ ἐνιαία ἀδιαμόρφωτη μάζα, ἀδρὰ δουλεμένη, δὲν διακρίνεται καμιὰ προσπάθεια ἀπόδοσης τῶν βοστρύχων. Μόνο στὸ δεξιὸ τμήμα τοῦ μετώπου μιὰ λεπτὴ ἐγγάραξη τονίζει διακριτικὰ τὸ περίγραμμα τῆς μάζας τῶν μαλλιῶν, ποὺ πλαισιώνει τὸ χαμηλὸ μέτωπο, παρκαλουθώντας «ὀργανικὰ» τὴν καμπυλότητα τοῦ κρανίου. Τὸ περι-

1. Χ. Τσουντας, «Κυκλαδικά II», ΑΕφμ 1899, σ. 106.

2. Γιὰ τὶς ἀνασκαφικὲς ἐρευνες βλ. τὴ σύντομὴ ἐκθεσὴ τοῦ Ν. Ζαφειρόπουλου, ΑΔελτ. 16, 1960, σ. 246-247. Τὰ λείψανα τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἀποκαλύφθηκαν κατὰ τὴ διάρκειαν περιορισμένης δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς ποὺ ἔγινε στὴ θέσιν Μάνδρα, ὅπου πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια ὁ Bursian, ὁ.π. (σ. 115, σημ. 3), εἶχε συναντήσει ὀγκώδη μαρμάρινα ἀποτμήματα («mächtige Marmorstücke»). Πρόκειται γιὰ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη δωρικοῦ οἰκοδομήματος ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο, τὰ ὁποῖα ἀπέτέλεσαν ἀντικείμενο ἐρευνας μιᾶς ὀμάδας εἰδικῶν, ποὺ ἐπισκέφθηκαν τὸ Δεσποτικόν τὸ 1980 (βλ. Μ. Schuller, «Die dorische Architektur der Kykladen in spätarchaischer Zeit», JdI 100, 1985, σ. 353-357).

3. Τὸ ὕλικόν εἶναι νησιωτικόν, λευκὸ μάρμαρο, ποὺ θυμίζει τὸν «λυχνίτην» τῆς Πάρου. Γιὰ τὸ παριανὸ μάρμαρο καὶ τὴν ὀνομασία του βλ. Α. Κ. Ὁρλάνδος, Τὰ ὕλικὰ δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων κατὰ τοὺς συγγραφεῖς, τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ μνημεῖα, τ. 2, Ἀθῆναι 1958 (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀρ.37), καὶ Ν.Μ. Κοντολέων, «Ἀρχαῖα γλυπτὰ τῆς Μήλου», Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλ. Σχ. Πανεπιστ. Ἀθηνῶν 8, 1957/58, σ. 234-235. Δὲν ἀποκλείεται ὡστόσο ἡ κατασκευὴ τοῦ κεφαλιοῦ ἀπὸ ἐντόπιον ὕλικόν. Γιὰ τὸ μάρμαρο τοῦ Δεσποτικοῦ βλ. C. Renfrew and J. Springer Peacey, «Aegean Marble: A Petrological Study», BSA 63, 1968, σ. 45-66.

γραμμα τῆς κόμης εἶναι στρογγυλὸ στὴν κύρια καὶ τὴν πίσω ὄψη (πίν. 7-8) καὶ ὀρθογωνικότερο στὶς πλάγιες ὄψεις (πίν. 9-10).

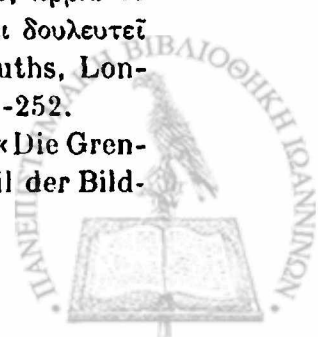
Ἐνας πλαστικὸς κυματισμὸς στὸ πίσω μέρος τοῦ κεφαλιοῦ, περίπου στὸ ὕψος τῶν αὐτιῶν, ὑποδηλώνει πιθανότατα τὴν πρόθεση τοῦ γλύπτη νὰ διαχωρίσει τὸ ἀνώτερο τμήμα τῆς κόμης ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ πέφτει ἐλεύθερα πρὸς τὸν αὐχένα. Ὁ χωρισμὸς τοῦ λαιμοῦ ἀπὸ τὸ περίγραμμα τοῦ προσώπου δὲν τονίζεται μὲ ἔντονες τμήσεις. Τὸ πρόσωπο εἶναι σχετικὰ πλατὺ μὲ σαρκώδεις παρειές, καὶ ἀπολήγει σὲ στρογγυλεμένο πηγούνι. Τὰ χαρακτηριστικὰ του ἐγγράφονται στὸ περίγραμμα ἐνὸς νοητοῦ κύκλου, ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ τὶς καμπύλες τῶν τοξωτῶν φρυδιῶν, τὶς ἐλαφρὰ ἐξογκωμένες παρειές καὶ τὸ ὑποτυπωδῶς δηλωμένο στόμα. Τὰ μάτια ἔχουν ἀνάλογο σμίλεμα μὲ τὸ σχῆμα τοῦ προσώπου καὶ χαμηλὸ πλαστικὸ ἔξαρμα. Περισσότερο ἔχει δουλεутεῖ τὸ δεξιὸ μάτι, ὅπου διακρίνεται ἡ προσπάθεια τοῦ γλύπτη νὰ δηλώσει τὸ ἐπάνω βλέφαρο. Τὰ αὐτιά εἶναι συμμετρικὰ τοποθετημένα στὴ φυσικὴ τους θέση. Ἀπὸ τὴν κοντὴ καὶ πλατιά μύτη ξεχωρίζει μόνον τὸ περίγραμμα, ἐνῶ τὸ στόμα ἀποτελεῖ μᾶλλον ἐγγλυφο ὑπαινιγμὸ, ἔτσι ποὺ ἔχει ἀποδοθεῖ μὲ μιὰ λεπτὴ σκληρὴ ἀυλάκωση, σχεδὸν ἐγγάρακτη.

Ὁ περιττὸς ὄγκος μαρμάρου σὲ μερικὰ σημεῖα τοῦ ἔργου, καθὼς καὶ ὁ βαθμὸς ἀπόδοσης ὀρισμένων λεπτομερειῶν τῆς μορφῆς, ὀδηγοῦν ἀβίαστα στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ κεφαλάκι εἶναι ἡμίεργο¹. Ὑστερα ἀπὸ προσεκτικὴ παρατήρηση διαπιστώνει κανεὶς στὰ ἐπιμέρους τμήματα τοῦ γλυπτοῦ διαφορετικὰ στάδια ἐπεξεργασίας, περισσότερο ἢ λιγότερο προχωρημένα. Οἱ ἀποκρούσεις ποὺ παρατηροῦνται στὸ ἀριστερὸ τμήμα, κυρίως στὸ αὐτὶ καὶ στὸ μάτι, προκλήθηκαν πιθανότατα κατὰ τὴ λάξευση τῶν λεπτομερειῶν, καὶ ἴσως αὐτὲς ἀνάγκασαν τὸν λιθοξόο νὰ ἐγκαταλείψει τὴν προσπάθειά του. Τὸ δεξιὸ τμήμα τοῦ προσώπου ἔχει δουλεутεῖ περισσότερο καὶ ἐπιπλέον διατηρεῖται καλύτερα². Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα εἶναι δύσκολο νὰ προσδιορίσουμε τὰ σημεῖα ἐκεῖνα, στὰ ὁποῖα ἔχει ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἐπεξεργασία, γιατί οἱ διαδικασίες ποὺ ἀκολουθοῦσαν οἱ γλύπτες δὲν μᾶς παρέχουν τὴ δυνατότητα νὰ διακρίνουμε ἀκριβῶς τὰ ὄρια τοῦ ἔτοιμου ἀπὸ τὸ ἡμιτελές³.

1. Ὁ ὅρος *ἡμίεργος*, ποὺ σημαίνει ὅ,τι καὶ τὸ ἐπίθετο *ἀνέργαστος*, χρησιμοποιεῖται ἐδῶ γιὰ νὰ δηλώσει τὸ ἔργο ποὺ δὲν ἔχει πάρει ἀκόμη τὴν τελικὴ του μορφή. Στὴν προκειμένη περίπτωση τὸ ἡμίεργο δὲν ἔχει καμιά ἀπολύτως σχέση μὲ τὸ «non finito» τῆς νεότερης εὐρωπαϊκῆς τέχνης, στὴν ὁποία τὸ ἡμιτελές ἀποτελεῖ καλλιτεχνικὴ ἔκφραση (βλ. σχετικὰ στὴν ἔκδοση τοῦ J. A. Schmoll gen. Eisenwerth, *Das Unvollendete als künstlerische Form*, Bern 1959).

2. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ στάδιο ἐπεξεργασίας τοῦ κεφαλιοῦ ἀπὸ τὸ Δεσποτικὸ, πρβλ. τὸ ἡμίεργο ἀρχαϊκὸ κεφάλι στὴ Γλυπτοθήκη τοῦ Μονάχου (ἀρ. 48), τὸ ὁποῖο ἔχει δουλεутεῖ περισσότερο στὴ δεξιὰ πλευρά: G. M.A. Richter, *Kouroi, Archaic Greek Youths*, London and New York 1970³ (στὸ ἐξῆς: Richter, *Kouroi*) σ. 84, ἀρ. 71, εἰκ. 251-252.

3. C. Blümel, *Griechische Bildhauer an der Arbeit*, Berlin 1953⁴, σ. 9: «Die Grenze des Fertigen gegen das Unfertige ist dabei nie ganz scharf gezogen, weil der Bild-

Ἡ ἡμιτελής ἐπεξεργασία σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ μικρὸ μέγεθος τοῦ κεφαλιοῦ δὲν ἀφήνουν περιθώρια γιὰ μιὰ λεπτομερειακὴ τεχνολογικὴ ἐξέταση, ἢ ὁποῖα θὰ συνέβαλλε οὐσιαστικὰ στὴν ἐργαστηριακὴ κατάταξη καὶ τὸν χρονολογικὸ καθορισμὸ του.

Τὰ διαθέσιμα στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν προέλευσή του ἐπιτρέπουν νὰ υποθέσουμε ὅτι ὁ γλύπτης πρέπει νὰ ἦταν νησιώτης ποὺ ἐργάστηκε στὸ Δεσποτικὸ, πιθανότατα ἐντόπιος. Τὴν ὑπόθεση αὐτή, ὅτι δηλαδή τὸ ἔργο σμιλεύτηκε ἢ μᾶλλον - γιὰ νὰ ἀκριβολογήσουμε - ἄρχισε νὰ κατασκευάζεται («ἐπὶ τόπου»), ἐνισχύει περισσότερο ὁ βαθμὸς διατήρησης τοῦ σωζόμενου κεφαλιοῦ, γιατί εἶναι ἀπίθανο νὰ μεταφέρθηκε στὸ Δεσποτικὸ ἀπὸ ἄλλον τόπο ἕνα ἀγαλματάκι μισοτελειωμένο¹.

Ἡ κατασκευὴ τοῦ γλυπτοῦ στὸ νησί ὅπου βρέθηκε, ἔστω καὶ σὰν ὑπόθεση, δὲ λύνει τὸ πρόβλημα τῆς ἐργαστηριακῆς του κατάταξης, γιατί τὸ Δεσποτικὸ δὲν ἔχει δώσει παρὰ ἐλάχιστα δείγματα ἀρχαϊκῆς πλαστικῆς² καὶ γι' αὐτὸ ἡ ὑπαρξὴ τοπικῆς ἐργαστηριακῆς παράδοσης εἶναι πολὺ ἀβέβαιη³.

Παρόλο ποὺ στὰ περισσότερα νησιά τῶν Κυκλάδων ὑπῆρχε ἐγγύρια παραγωγή ἔργων γλυπτικῆς κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ, ὅπως μαρτυροῦν τὰ σωζόμενα ἀγάλματα κούρων καὶ κορῶν καθὼς καὶ ἄλλα μνημεῖα, ὅμως οἱ ὑπάρχουσες ἐνδείξεις δὲν ἐπιτρέπουν τὴ διάκριση αὐτόνομης καλλιτεχνικῆς φυσιογνωμίας στὰ κατὰ τόπους ἐργαστήρια⁴. Αὐτονομία ἀναγνωρίζεται, κυρίως, στὴν

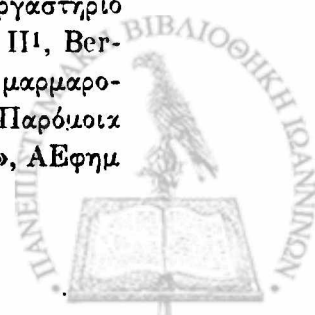
hauer auf diesen Randstreifen mit dem nächst feineren Werkzeug eigentlich nie an derselben Stelle einsetzt.» Βλ. σχετικὰ S. Adam, *The technique of Greek Sculpture in the archaic and classical periods*, BSA Suppl. Vol. 3 (1966) σ. 12 κέξ. καὶ W. Kraiker, «Struktur und Form» στὸ: *Archaische Plastik der Griechen*, ἔκδ. W. Kraiker, Darmstadt 1976, (Wege der Forschung, τόμ. CCCIX), σ. 261 κέξ.

1. Τὸ κεφαλάκι τῆς Συλλογῆς Γουλανδρῆ δὲν ἀποτελεῖ μοναδικὸ παράδειγμα ἡμίεργου γλυπτοῦ ἀπὸ τὸν κυκλαδικὸ χῶρο. Ἡμίεργα γλυπτὰ ἔχουν βρεθεῖ καὶ σ' ἄλλα νησιά, ὅπως στὴν Πάρο καὶ τὴ Νάξο, ὅπου ὑπῆρχαν ἐργαστήρια γλυπτικῆς. Βλ. C. Blümel, *Griechische Bildhauerarbeit*, Berlin 1927 (JdI, Erg. XI), σ. 48 κέξ. πίν. 3, 4, 10a-b, 22, 23-24b, 32, 56. Richter, *Kouroi*, σ. 105, ἀρ. 111, πίν. 342, 345. Β. Λαμπρινουδάκης, «Ἡμίεργη ἀρχαϊκὴ σφίγγα ἀπὸ τὴ Νάξο», AAA IX, 1976, σ. 266-274.

2. Ἡ ἀρχαϊκὴ πλαστικὴ ἀντιπροσωπεύεται ὡς σήμερα στὸ Δεσποτικὸ ἀπὸ τὸ κεφάλι ποὺ δημοσιεύεται ἐδῶ, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ ἀπότμημα μαρμάρινου κούρου ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω.

3. Σχετικὰ μὲ τὴν ὑπαρξὴ τοπικοῦ ἐργαστηρίου σ' ἕνα νησί πρβλ. τὰ κριτήρια ποὺ παραθέτει ὁ J.G. Pedley, *Greek Sculpture of the Archaic Period: The Islands Workshops*, Mainz 1976, σ. 13.

4. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐργαστήρια τῆς Πάρου καὶ τῆς Νάξου, ὁ E. Buschor, *Frühgriechische Jünglinge*, München 1950, σ. 128 κέξ., διακρίνει καὶ ἕνα τρίτο ἐργαστήριον «τῶν δυτικῶν Κυκλάδων» (βλ. σχετικὰ καὶ L. Alschner, *Griechische Plastik II*, Berlin 1961, σ. 126). Ὁ Lippold, *Plastik*, σ. 70. σημειώνει τὴν παρουσίαν ἐντόπιων μαρμαρογλύφων στὴ Σίφνο, ἐπηρεασμένων ὅμως ἀπὸ τὴν γλυπτικὴν παράδοσιν τῆς Πάρου. Παρόμοια ὑπόθεση ἔκαμε παλιότερα καὶ ὁ X. Καρούζος, «Ἀρχαϊκὴ κεφαλὴ λέοντος ἐν Σίφνῳ», ΑἘφημ

πλαστική τῶν δύο μεγαλύτερων καὶ πλουσιότερων σὲ λατομεῖα μαρμάρου αἰγαιοπελαγίτικων νησιῶν, Πάρου καὶ Νάξου¹. Ἡ εἰκόνα ποὺ παρουσιάζουν τὰ ὑπόλοιπα κυκλαδικὰ ἐργαστήρια βασίζεται σὲ μικρὸ ἀριθμὸ ἔργων καὶ εἶναι τόσο ἀποσπασματική, ὥστε κάθε προσπάθεια ἐργαστηριακῆς κατάταξης τῶν ἀρχαϊκῶν γλυπτῶν, ποὺ ἀνευρίσκονται στὰ γειτονικὰ νησιά, ὀδηγεῖ ἀναπόφευκτα στὴν τεχνοτροπικὴ ἀντιβολή τους μὲ τὰ παριανὰ καὶ τὰ ναξιακὰ ἔργα.

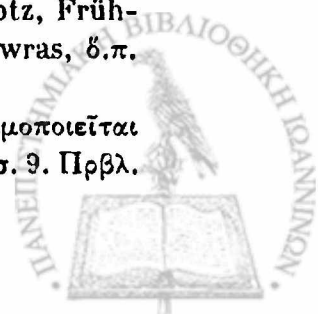
Ἡ σύγκριση τοῦ κεφαλιοῦ ἀπὸ τὸ Δεσποτικὸ μὲ τὰ θεωρούμενα ναξιακὰ ἔργα ἀποκαλύπτει μᾶλλον διαφορὲς παρά ὁμοιότητες στὴ δομὴ καὶ τὴν τυπολογία τῶν ἐπιμέρους μορφῶν. Σὲ γενικὲς γραμμὲς ἀπουσιάζουν τὰ γνωρίσματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἔχει ἐπισημάνει καὶ τὰ θεωρεῖ τυπικὰ γιὰ τὸ ναξιακὸ ἐργαστήριον², ἐνῶ ὀρισμένα στοιχεῖα τοῦ ἡμίεργου κεφαλιοῦ ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὰ τῶν μορφῶν τῆς παριανῆς τέχνης. Ὁ κατασκευαστὴς τοῦ ἔργου, ἐπηρεασμένος, ὡς φαίνεται, ἀπὸ ἀνάλογα δημιουργήματα παριανῶν ὁμότεχνων του, προσπάθησε νὰ συνδυάσει τὴν πλαστικότητ᾽³ μὲ τὴν ἐλαστικὴ κα-

1937 (2), σ.603. Μὲ τὴ ναξιακὴ πλαστικὴ συνδέει. ἐξάλλου, ὁ Ν.Μ. Κοντολέων τὰ ἀρχαῖα γλυπτὰ τῆς Θήρας καθὼς καὶ τῆς Μήλου, ἀναγνωρίζοντας συνάμια τὴν ὑπαρξὴ ἐντόπιων καλλιτεχνῶν στὴ Μῆλο (βλ. Ν. Μ. Κοντολέων, «Κοῦροι ἐκ Θήρας», ΑΕΦημ 1939/41, σ. 1-33· τοῦ ἴδιου, ὁ.π. (σ.116, σημ. 3), σ. 218-235. Ἡ G. Kokkorou-Alewras, *Archaische Naxische Plastik*, München 1975, σ. 50,52, ὑποθέτει ὅτι στὰ δύο νησιά (Μῆλο καὶ Θήρα) ὑπῆρχαν τοπικὰ ἐργαστήρια, ἐνῶ ἡ E. Walter - Karydi, «Eine parische Peplophoros in Delphi», *JdI* 91, 1976, σ. 24, θεωρεῖ τὴ μηλιακὴ πλαστικὴ «als eine eigenständige, die, in enger Beziehung zur naxischen und parischen stehend, doch einen eigenen Weg zu gehen vermochte». Παράδοση ὅτι μαρμαρογλυπτικὴ ὑπῆρχε ἀναμφίβολα ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια καὶ στὴν Ἄμοργό. Αὐτὸ ὑποδηλώνουν τὰ γλυπτὰ ποὺ βρέθηκαν στὴ νησί καὶ χρονολογοῦνται, κυρίως, στὸ β' μιστὸ τοῦ βου αἰώνα. Γιὰ τὴν «ἀμοργιανή» πλαστικὴ, βλ. τὴν ἐξαντλητικὴ ἔργασία τῆς Λ. Μαραγκοῦ, «Γλυπτὰ ἀρχαϊκῶν καὶ κλασικῶν χρόνων στὴν Ἄμοργό», Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συμποσίου DAI, Ἀθήνα 1985: *Archaische und Klassische griechische Plastik* (ὑπὸ ἐκτύπωση).

1. Βλ. σχετικὰ: E. Homann - Wedeking, *Die Anfänge der griechischen Grossplastik*, Berlin 1950, σ. 65 κέξ. Ν. Μ. Kontoleon, *Aspects de la Grèce préclassique*, Paris 1970, σ. 57 κέξ, καὶ τελευταῖα J. G. Pedley, *Greek Sculpture of the Archaic Period: The Islands Workshops*, Mainz 1976, σ. 18-45. Εἰδικότερα γιὰ τὴ ναξιακὴ γλυπτικὴ βλ. τὴν ἐμπεριστατωμένη μελέτη τῆς G. Kokkorou-Alewras, *Archaische Naxische Plastik*, München 1975. Γιὰ τὴν ἀρχαῖα γλυπτικὴ τῆς Πάρου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κατατοπιστικὸ ἄρθρο τοῦ O. Rubensohn, *RE* XVIII, σ. 1781 κέξ. (s. v. *Paros*), βλ. καὶ Αἰκ. Κώστογλου - Δεσποίνη, *Προβλήματα τῆς παριανῆς πλαστικῆς τοῦ βου αἰώνα π.Χ.*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 175-185 (μὲ ὅλη τὴν παλιότερη βιβλιογραφία).

2. Γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν ναξιακῶν κεφαλιῶν, ὅπως εἶναι τὸ περίγρμμα τοῦ τριγωνικοῦ προσώπου ποὺ ἐπὶπολεῖ σὲ δατεῶδες πηγῶνι («knochiges Kinn»), οἱ ἐπίπεδες ἐπιφάνειες καὶ ἡ γραμμικὴ ἀπόδοσις τῶν συστατικῶν βλ. E. Langlotz, *Frühgriechische Bildhauerschulen*, Roma 1967 repr., σ. 128 καὶ Kokkorou - Alewras, ὁ.π. (σημ.1), σ. 28 κέξ.

3. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὅρου *πλαστικότητα*, μὲ τὴν ὁποία χρησιμοποιεῖται ἐδῶ, βλ. τὴ σημείωση τοῦ Χ. Καρούζου, *Τὸ Μουσεῖο τῆς Θήρας*, Ἀθήνα 1934, σ. 9. Πρβλ.

μπύλη, πού είναι ο κυρίαρχος τόνος στην πλαστική διατύπωση του περιγράμματος του προσώπου και της κόμης. Αυτή η αντίληψη της στρογγυλότητας είναι ένα πολυειπωμένο στοιχείο, πού αποχωρίζει κατά κάποιο τρόπο τὰ εὐχνομα παριανά από τὰ λιπόσαρκα ναξικά κεφάλια¹.

Τὸ κεφάλι τοῦ Δεσποτικοῦ φαίνεται νὰ συγγενεῖει στους μορφικούς σχηματισμούς τοῦ προσώπου μετὸν κοῦρο τοῦ Μουσειοῦ τοῦ Λούβρου (ἀρ. 3101)², πού θεωρεῖται τυπικὸ παριανὸ ἔργο με ἀνατολικοϊωνικὲς ἐπιδράσεις. "Ο,τι συνδέει περισσότερο τὰ δύο νησιώτικα γλυπτά είναι: ἡ μαλακὴ ἀπόδοση τῆς σάρκας, ἡ ἀπαλὴ καμπύλη πού περιγράφει τὸ «ϊωνικὸ» πρόσωπο, ἡ σύνταξη τῶν χαρακτηριστικῶν του, ἡ πλατιὰ μύτη καὶ τὰ ζωηρὰ καὶ πλαστικὰ σχηματισμένα μάτια («bossierte Augen»).

"Οπως στὸν κοῦρο τοῦ Λούβρου, παρόμοια καὶ στὸ κεφάλι τῆς Συλλογῆς Γουλανδρῆ ἡ μάζα τῶν μαλλιῶν χαμηλώνει ἀρκετὰ μπροστὰ στὸ μέτωπο, τονίζοντας μετὸν σχηματισμὸ τῆς τὸν ὀριζώντιο ἄξονα τοῦ προσώπου, πού ἀναπτύσσεται περισσότερο σὲ πλάτος παρὰ σὲ ὕψος.

"Αν παρατηρήσουμε προσεκτικὰ τὴ δεξιὰ πλάγια ὄψη του, τὴν περισσότερο ἀνθηρὴ, ὅπου ἐξαιτίας τῆς προχωρημένης ἐπεξεργασίας γίνεται ἀμεσότερα αἰσθητὴ ἡ «ϊωνικὴ δαψίλεια καὶ ἀβρότητα», καὶ τὴ συγκρίνουμε μετὸν ἀντίστοιχη ὄψη τοῦ παριανοῦ κοῦρου, θὰ ἀναγνωρίσουμε στὸν τελευταῖο ἕναν κοινὸ «ἐργαστηριακὸ» πρόδρομο τοῦ μικροῦ κεφαλιοῦ. Τὴ γλυπτικὴ παράδοση τῆς Πάρου προδίδει ἡ στέρεη, σχεδὸν κυβικὴ, κατασκευὴ του, ἡ ρευστότητα τοῦ περιγράμματος τοῦ προσώπου καὶ ἡ διατύπωση τοῦ αὐτιοῦ, πού ἡ πλαστικότητά του τὸ διαφοροποιεῖ ἀπὸ τὰ στεγνὰ καὶ γραμμικὰ αὐτιά τῶν ναξικῶν κεφαλιῶν³.

'Αξιοπρόσεχτη εἶναι, ἐξάλλου, καὶ ἡ ἀπόσταση τοῦ στόματος, μετὸ κάπως ἐξογκωμένο ἐπάνω γεῖλος, ἀπὸ τὴ μικροκαμωμένη μύτη. Πρόκειται γιὰ ἕνα χαρακτηριστικὸ ἀσυνήθιστο στὰ παριανά ἔργα. "Ομως ὁ βαθμὸς διατήρησης τοῦ κεφαλιοῦ δὲν ἐπιτρέπει νὰ ποῦμε με βεβαιότητα, ἂν ἡ ἰδιομορφία στὸ ση-

τὴ χρῆση τοῦ ἀντίστοιχοι γερμανικοῦ ὄρου *Plastizität* στὴ μελέτη τοῦ E. Homann-Wedeking, ὁ.π. (σ. 119, σημ. 1), σποραδικά.

1. Τίς τυπολογικὲς διαφορὲς τῶν κεφαλιῶν Πάρου καὶ Νάξου ὑποδηλώνει ἔμμεσα ἡ παρατήρηση τοῦ X. Καρούζου, «Eine naxische Amphora des früheren siebenten Jahrhunderts», *JdI* 52, 1937, σ. 191, σημ. 1, ὅπου διευκρινίζει ὅτι στὴ βάζη τῆς αἰσθησης τοῦ παριανοῦ καλλιτέγνη, βρίσκεται τὸ στρογγυλὸ σῶμα («runder Körper»), ἐνῶ ὁ ναξιῶτης ξεκινᾷ ἀπὸ τὰ λεπτὰ καὶ ὀρθογωνισμένα σώματα («dünne, rechtwinkelige, steile Körper»)

2. Richter, *Kouroi*, σ. 107, ἀρ. 116, εἰκ. 356-358 (μετὸν παλιότερη βιβλιογραφία). Γιὰ τὸν κοῦρο τοῦ Λούβρου βλ. ἐπίσης, H.v. Steuben, *Kopf eines Kuros*, *Liebieghaus Monographie*, Bd 7, Frankfurt a. M. 1980, σ. 11 κέξ., εἰκ. 10-13, καὶ F. Croissant, *Les protomés féminines archaïques*, *BEFAR* 250, Paris 1983, σ. 98 κέξ., πίν. 28-30.

3. Γιὰ τίς τεχνολογικὲς διαφορὲς πού παρουσιάζουν τὰ νησιωτικὰ ἔργα στὴν ἀπόδοση τῶν αὐτιῶν βλ. τὰ σχόλια τῆς Γ. Κοιχοροῦ - 'Αλεωρᾶ, «Παρατηρήσεις σχετικὰ μ' ἕνα ἀρχαῖκὸ κεφάλι». *Ἀρχαιογνωσία*, τόμ. 2, 1981, σ. 264-272.

μεῖο ἐκεῖνο ὀφείλεται σὲ ἀδεξιότητα τοῦ γλύπτη, σὲ διάβρωση τῆς ἐπιδερμίδας τοῦ μαρμάρου¹, ἢ εἶναι καθαρὰ τεχνοτροπικὴ λεπτομέρεια. Πιθανότερη μοῦ φαίνεται ἡ τελευταία ἐκδοχή, γιατί παρόμοια διαμόρφωση τοῦ ἐπάνω χεῖλους συναντοῦμε καὶ στὸ κεφάλι τοῦ κολοσσικοῦ κούρου ἀπὸ τὸ Ἡραῖο τῆς Σάμου, ποὺ βρίσκεται στὸ Μουσεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης (ἀριθμ. 1645)². Ἡ ὁμοιότητα τῶν δύο κεφαλιῶν στὴν «ἐκφραση» τῆς στοματικῆς χώρας εἶναι ἐμφανέστερη, ἂν τὰ δοῦμε ἀπὸ τὴ δεξιὰ πλάγια ὄψη τους. Αὐτὴ ἡ τεχνοτροπικὴ συγγένεια θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς μιὰ ἐπιπλέον ἐνδειξη τῶν ἀνατολικοῦωνικῶν ἐπιδράσεων στὰ νησιωτικὰ ἔργα, τὶς ὁποῖες ἔχουν ἐπανειλημμένα τονίσει οἱ μελετητὲς τῆς ἀρχαϊκῆς γλυπτικῆς³.

Μὲ τὶς παραπάνω παρατηρήσεις καταλήγουμε στὴ διαπίστωση ὅτι τὸ ἡμίεργο κεφάλι ἀποδίδει τὸν τύπο τῶν «εὐσαρκῶν καὶ λιπαρῶν» κεφαλιῶν τῆς Ἰωνίας σὲ κυκλαδικὴ μεταγραφὴ⁴. Σχετικὰ μὲ τὴν ἐργαστηριακὴ του κατάταξη, οἱ ὁμοιότητες μὲ τὸν κούρο ἀπὸ τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Πάρου στὸ Λοῦβρο, ὅπως προαναφέρθηκε, ἐνισχύουν σημαντικὰ τὴ σύνδεσή του μὲ τὴν παριανὴ πλαστικὴ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων. Μόνο ποὺ ἡ τελευταία δὲν παρέχει τὴ δυνατότητα μιᾶς ἀσφαλέστερης τεκμηρίωσης αὐτοῦ τοῦ συσχετισμοῦ, γιατί, ἀπὸ ὅσα παριανὰ γλυπτὰ μὲ βέβαιη προέλευση γνωρίζει μέχρι σήμερα ἡ ἔρευνα, τὰ πιὸ πολλὰ σώζονται ἀποσπασματικά⁵.

Ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ἀρχαϊκῶν παριανῶν ἀγαλμάτων ποὺ νὰ σώζουν καὶ τὸ κεφάλι τους, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἡμιτελὴ ἐπεξεργασία τοῦ κεφαλιοῦ, πηγάζει κατὰ κύριο λόγο καὶ ἡ δυσκολία τῆς χρονολόγησής του. Ἡ ὅλη δομὴ τοῦ ἔργου,

1. Σὲ διάβρωση τοῦ μαρμάρου ἀποδίδει ὁ Ν. Κοντολέων, ὁ.π. (σ.116, σημ. 3), σ.227 κέξ., τὴν «προεξοχὴ τῶν χειλῶν ὑπὸ τὴν ρῖνα» σ' ἓνα νησιωτικὸ κεφάλι κούρου ἀπὸ τὴ Μῆλο, ποὺ βρίσκεται στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο (ἀρ. εὐρ. 115) στὴν Ἀθήνα.

2. Richter, *Kouroi*, σ. 110, ἀρ. 127, πίν. 369-370. F. Eckstein, «Archaischer Jünglingskopf in Istanbul» *AntPl I*, (1962) σ.47 κέξ., πίν. 45-52. B. Freyer - Schauenburg, *Samos XI, Bildwerke der archaischen Zeit und des strengen Stils*, 1974, σ. 88 κέξ., ἀρ. 47A/B, πίν. 30-33. Γιὰ τὴν προεξοχὴ τοῦ ἐπάνω χεῖλους προβλ. ἐπίσης τὸ μικρὸ χάλκινο κεφάλι ἀπὸ τὸ Ἡραῖον τῆς Σάμου B 2251 (H. Kyrieleis, «Zwei Bronze - Kouroi», *AM* 99, 1984, σ. 109 κέξ., πίν. 18).

3. Γιὰ τὶς ἐπιδράσεις τῶν ἀνατολικοῦωνικῶν ἔργων στὴ γλυπτικὴ τῆς Πάρου καὶ τὶς καλλιτεχνικὲς σχέσεις τῶν Κυκλάδων μὲ τὸν ἀνατολικὸ, ἰωνικὸ χῶρο βλ. Buschor, ὁ.π. (σ. 118, σημ. 4), σ. 74, Alscher, ὁ.π. (σ.118, σημ. 4), σ. 126, Κώστογλου-Δεσποίνη, ὁ.π. (σ. 119, σημ. 1), 179 κέξ., καὶ Α. Μαραγκοῦ, «Κομμάτι ἀρχαϊκοῦ ἀγάλματος στὴν Ἄμοργό», *Στήλη, Τόμος εἰς μνήμην Ν. Κοντολέοντος*, Ἀθῆναι 1980, σ. 419.

4. Πρβλ. Lippold, *Plastik*, σ. 69: «Die parischen Werke sind ionisch in ihrem starken Leben, der Bewegtheit, der Weichheit und Rundung der Formen»

5. Βλ. Κώστογλου - Δεσποίνη, ὁ.π. (σ. 119, σημ. 1), σ. 17 ὡ καὶ σημ. 539.

οί αναλογίες του, ή αναπτυγμένη πλαστικότητα του, σε συνδυασμό με όρισμένα τυπολογικά στοιχεία που συναντούμε στους κούρους της «όμάδας της Μήλου»¹, επιτρέπουν τη χρονολόγηση του κεφαλιού από το Δεσποτικό στο τρίτο τέταρτο του 6ου π.Χ. αιώνα, όχι ασφαλώς χωρίς τις επιφυλάξεις που επιβάλλει η ήμικερή κατάσταση του.

1. Richter, Kouroi, σ. 90 κέξ.

ZUSAMMENFASSUNG

Das hier zum ersten Mal veröffentlichte Marmorköpfchen aus der Sammlung N.P. Goulandris in Athen stammt aus der in der Nähe von Paros liegenden Insel Despotiko. Seine Gesamthöhe beträgt 9 cm. Es handelt sich um ein unfertiges Kurosköpfchen, im Hals abgebrochen, dessen linke Gesichtshälfte weit weniger als die rechte ausgearbeitet ist.

Der unfertige Zustand, der sich am Antlitz zeigt, erschwert unter anderem die stillandschaftliche Zuschreibung des Köpfchens an einer «Schule». Das Bestehen einheimischer Bildhauertätigkeit auf mehreren Kykladeninseln, in Verbindung mit dem unfertigen Zustand des Köpfchens, lässt die Vermutung zu, dass das Werk wahrscheinlich «in situ» gearbeitet worden ist. Das Fehlen jedoch von archaischen Bildwerken aus dem Inselchen Despotiko erlaubt die Zuweisung des Köpfchens an dem parischen oder naxischen Kunstkreis.

Der Vergleich des «Köpfchens Goulandris» mit den archaischen Standbildern, die selbst auf den Inseln Paros und Naxos gefunden wurden, zeigt, dass seine Konturrundungen und die Weichheit der Formen parischer Kunst näher verwandt sind. Einige stilistische Elemente, wie die kreisförmige «Syntax» von Gesichtsteilen (Augen, Wangen, Mund), die elastische Kurve, die das «ionische» Gesicht umschreibt, die bossierten Augen und eine weichere Üppigkeit in Fleisch, verbinden das Köpfchen mit dem Kopf des Pariser Kuros (Richter, Kouroi, Nr. 116, Figs. 356-358), der aus Paros stammt und heute allgemein als sicheres Zeugnis parischer Plastik gilt.

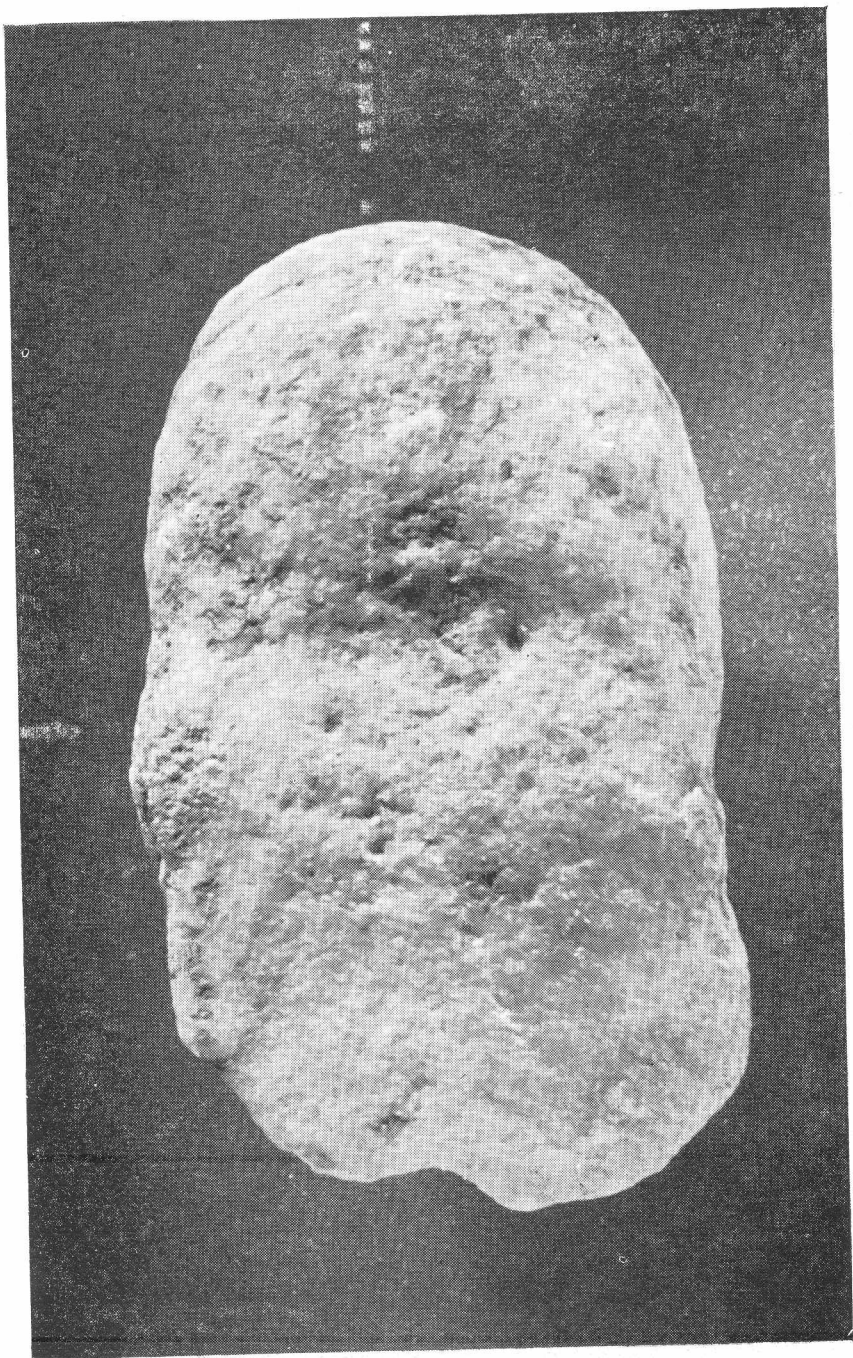
Anders als bei dem parischen Kopf ist die Modellierung der Oberlippe, die sich samt dem Teil bis zum Nasenansatz in kräftiger Rundung vorschiebt. Dieses Zeichen ist charakteristisch für ostionische und zwar samische Köpfe. Eine Gegenüberstellung des Köpfchens mit dem Kopf des kolossalen samischen Kuros im Museum von Istanbul (Richter, Kouroi, Nr. 127, Figs. 369-370) macht die Ähnlichkeit in der Formgebung der Mundpartie deutlich, besonders in der rechten Seite, weist aber zugleich auf die künstlerischen Beziehungen der Kykladen mit dem Kunstbereich Ostioniens hin. Eine sichere zeitliche Einordnung des «Köpfchens Goulandris» ist wegen seines unfertigen Zustandes schwer zu beurteilen; seine typologische Verwandtschaft mit Werken der sog. «Melos-Gruppe» (Richter, Kouroi, 90 ff.) erlaubt eine Datierung in das dritte Viertel des 6. Jhs.

I.E. Petrochilos

Ἀρχαῖο κεφάλι ἀπὸ τὸ Δεσποτικόν. Ἀθήνα, Συλλογὴ Ν.Π. Γουλανδρῆ ἀριθ. 725.

Πίσω ὄψη του κεφαλιού τοῦ πίν. 7

Πλάγια δεξιὰ ὄψη τοῦ κεφαλιοῦ τοῦ πίν. 7.

Πλάγια ἀριστερή ὄψη τοῦ κεφαλιοῦ τοῦ πίν. 7.